

KIRIM TATAR HALK TÜRKÜLERİNDE SEMBOL OLARAK BİTKİLER

Elnara Ziyadinova*

(Türkiye Türkçesi: Burcu Kaçmaz)**

Kırım Tatar halk türkülerinin imajlar dünyası gayet zengindir. Ama ilk olarak bizim dikkatimizi sembolik imajlar çekiyor; çünkü onlar, halkın hayat görüşü ve zihniyeti hakkında önemli bilgi veriyorlar. Türkü sembolizasyonu, insan hayatının olaylarını tabiat olaylarıyla eşleştirmeye çalışır; yani insan ve onun iç dünyası, duyguları türkülerde tabiat olayları yardımıyla gösterilir (9, 34). Genellikle Kırım Tatar halk türkülerinde sembol olarak bitkiler; çiçekler ve ağaçlar kullanılır. Türkü sembolleri insanın çevresindeki tabiat âleminde ortaya çıkar (Güneş, ay, bulut, yel, nehir, dağ, bitkiler, hayvanlar, kuşlar vb).

Kırım Tatar halk türkülerinde daha çok bitkiler dünyası sembol olarak kullanılır. Sembollerin seçilip kullanılmasında milli özgünlük ve coğrafi yerleşim mühim rol oynar. Her bir halk yaşadığı yere ait olan hayvanlar ve bitkiler âlemini kullanır (9, 35).

Mesela gül, Kırım Tatar halk türkülerinde gayet geniş olarak yer almış bir semboldür. Türkü metinlerinin tahlili sonucunda aşağıdakileri görürüz: “gül”

* Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı İlimi Araştırma Merkezi.

** Ege Üniversitesi Yeni Türk Dili Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

sözü % 46 Yalı Boyu, % 41 Orta Yolak, % 5 Çöl türkülerinde, % 8 ise diğer halklardan alınma türkülerde karşımıza çıkar.

Orta çağ doğu nazım edebiyatında da gül pek sık karşılaşılan bir semboldür. Tasavvufi eserlerde gül canlandırılır ve kendi oluşumunda oldukça yükseğe erişmiş insanın sembolü olarak görülürdü. Açmış gülün etrafa garip bir koku saçtığı gibi, insan da kendi mükemmelliği ile yanındaki insanları sevindirir.

Eski zamanlarda insanlar gül ile mutluluklarını, sonra sır, sükunet ve aşklarını anlatmışlardır. Gül, aşkın ifadesi bitkiler arasında en eski sembol olarak koruna gelmiştir. Yunanistan, Roma, Çin'de, Almanlarda gül; cenaze ve ölümle ilişkili olmuştur. Gülün şu gibi farklı anlamları vardır: Güzellik, mükemmellik, latiflik, kıvanç, sevgi, memnuniyetlik, övgü, şan-şöhret, şans, güzel koku, ibadet, hikmet, iftihar, alevlenme vb. Araplarda gül, erkek sembolü olarak tanınmış ve "5" rakamının sembolü olmuştur (7, 369).

Kırım Tatar halk türkülerine bakıldığında, gülün yerinin son derece önemli olduğunu söylemek gerekir. Burada gül; kız, sevgili, güzellik, latiflik sembolüdür.

Ne güzelsiñ, bir danesiñ, bir dane,

Nazlı guliim, aman.

"Olaydı"

Kırım Tatar halk türkülerine bakıldığında, gülün kadın sembolü olarak kullanıldığını görürüz. Lakin nadiren, mesela askerlik türkülerinde gül, genç asker anlamını taşır.

Men bir gul edim, - keldi, kırdı dalımnı,

Eskadronlar muzıka ile kaldırdılar olümni.

Bu satırlarda gülü, yiğidin savaşa kadar olan şanslı, rahat yaşayışının sembolü diye de düşünmek mümkün. İnsan ömrünün (gül ömrü gibi) hızla geçişi konusu şu satırlardan anlaşılacaktır:

Men saña gul deyalmam,

Gulniñ omrü az olur.

"Mane"

Gülün anlamları arasında en önemlisi ve yaygın olanı aşk ve sevgidir.

Gul tübünden keçerken,

Kene tüştüm aşka men.

"Şu Kelgen Kimniñ Kızı"

Türkünün lirik kahramanı, sevgilisine güldeste armağan ederken, kendisinin ona olan sevgisini ulaştırmasını arzu eder:

Verdiñ de maña bir top gul

Yeşildir yaprakları.

“Bir Top Gul”

Gülü saçan yiğit, sevgilisinin yüreğine sevgi tohumlarını saçar.

Kalenin öğünde gul çeçek saçtım,

Çok kızlar içinde gul kibi açtın.

“Kalenin Tübünde”

“Ağlama, sarı kelin” türküsünde ise gül, aşk alevi sembolüdür:

.....Başına al güller takıp.

Meni de ateşke yakar,

Ağlama da sarı kelin, sar meni.

Şunu da söylemek gerekir ki, Kırım Tatar nazım eserlerinde de (lirika) “gül-bülbül” gibi çift sembolle sık karşılaşılır. Tasavvuf edebiyatında gül, Yaradan; bülbül ise onun sevgisi ve doğallığı hakkında konuşan insanken, Kırım Tatar lirik türkülerinde gül, kız; bülbül, onu seven oğlandır.

Gul dahna bulbul konmuş, aman,

Çeker ay, zararım.

“Sabanın Saar Vaktında”

Gül hakkında konuşurken, onun bazı öğeleri olan “gonca, yaprak, diken”den de söz etmek gerekir.

Açılmamış gonca; gençlik, güzellik, saflık, ismet, günahsızlık, gönülde yeni yeni peyda olmuş sevginin sembolüdür.

On dört yaşlı civan kızlar

Gulnin goncesine beñzer.

“Türlüdür Kızların Çığı”

Men anamnın bir kız edim...

Açılmamış gonca gul edim...

“Men Anamnın Bir Kızı Edim”

Âşık erkeğin sevgilisine yakın olmak için yaptığı hareketleri herkesçe anlaşılır. “Mane” türküsünde aynen böyle bir durum görürüz. Kız, gül ise onun yaprağı, sevgilisidir.

Kaya tübünde çökrak,

Sen gul olsañ, men yaprak.

Kızın (yani gülün) yüreği boş değilse ya da kız nişanlanmışsa, onun etrafındaki dikenler bunu bildirirler.

El uzatma gulşenime,

Etrafında diken bar.

“Kelin Kirme Dost Bağına”

V. Şufun şiirler antolojisinde ("Krimskie stihotvoreniye, Pesni krimskih tatar"= Kırım şiiri, Kırım Tatar Türküleri) "Na Krimskuyu voynu" (=Kırım Savaşına) türküsünde şöyle dizelere rastladık:

<i>Osusite kaplı gorkib shyez;</i>	(Acı gözyaşlarının damlalarını kuruttun)
<i>Tsepi plena naşego razbiti,</i>	(Esaretimizin zincirleri kırılınsın)
<i>İ girlyandoy aromatnıh roz</i>	(Kokulu güllerin çelenginin)
<i>V se şipı kolüçıye poviti.</i>	(Bütün dikenleri batsın)*

(11, 370)

Düşmana karşı kazanılan zaferin sembolü olarak güller gösterilmiş.

Türkü sözlerinde çiçek sembolü de sıkça görülür. O; güzellik, sevgili, insan ömrünün ve gençliğin çabucak geçip gittiğinin sembolüdür.

Lirik kahramanın keyfini, ayrı psikolojik hallerini, çiçeklerin bazı alametleri ve hareketleri ifade eder.

Emine kaçtı, çeçekler açtı.

Emineniñ kaçtıgına cümle alem şaştı.

"Emine Güzel"

Kırım Tatar halk türkülerinde sevgilisine herhangi bir çiçeğin adını vermek, sık rastlanan bir durumdur.

Arım, balım, bebegim,

Gülüm, dalım, çeçegim.

"Kene Seni Seveceğim"

Canım lalem, kozüm lalem,

Neree barayım, aman, neree barayım?

Senden gayrı yarem yoktur,

Kimi sarayım, aman, kimi sarayım?

"Havada Uçan Turna"

Lale, türkülerde kız, yiğit ya da sevgili sembolü olabilir.

Türkü metinleri üzerinde yapılan inceleme sonucunda biz çiçeklerin şu çeşitlerine rastladık: *karanfil, sumbul, erilgan, fesilgen, zumbul, nane, lale, sarmaşık, susum, meleşe, hına*. Lâkin şunu da söylemek gerekir ki bunlar nadiren sembolik bir anlam taşırlar.

"İstek" türküsünde meleşe; uzak, hasret çekilen vatanın sembolüdür:

Bag-bağçalar, yeşil de kırlar,

Coşkun kuşlar anda da yırlar?

Koklamaga (Vatanga da barsın) meleşesin

* Çeviri için Yrd. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı'ya teşekkür ederiz (akt.).

Açılsın yollar.

Kırım Tatarları için Vatan sembolünü bağ-bahçeler, hurma, elma ağaçları, meyveler taşır.

Bağçaların meyvaları

Bal ile şerbet

“Güzel Kırım”

Bazı türkülerde mor karanfil bahtsız sevgidir.

Karanfilim morlana,

Ne hor baktın sen maña...

Karanfilim mor tartar,

Kün-künden derdim artar.

“Karanfil”

Keder, karşılıksız aşk hakkında böyle satırlar da görürüz:

Bağcadaki susamlar,

Yapragından suv tamlar.

Sevdim de sevilmez oldım

Derdimi kimler añlar?

“Dagdan Endi Bir Kuzu”

Ağaçlar, onların kökleri, yaprağı, dalı, filizleri, çiçek ve meyveleri lirik şiirin nesnelere görevinde sıkça bulunurlar.

Farklı halkların türkülerinde meyve; bereket, bolluk, muvaffakiyet gayesinin sembolü olarak görülür (7, 369). Kırım Tatarlarında ise bu anlamlardan başka vatan, hasret, ana, sevgi, sevgili, ayrılık, zamanın geçişi anlamlarını da kaydetmek mümkündür.

Karşı bağ bizim olaydı,

İçi üzüm tolaydı.

“Karşı Bağ Bizim Olaydı”

Üzüm; bolluk, bereket, muvaffakiyettir.

Vatanını bırakıp gitmeye mecbur olan Kırım Tatarları için bağlar vatan sembolü olurlar.

Bizim bağlar mında kalır,

Aman, Mevlam, kurtar bizni.

“Muhacir Yırı”

Şu satırlarda ise üzüm, annenin sembolüdür:

Ufak bağın üzümü,

Korse anamnın üzümü,

Koysam başımı üzüne,

Töksəm gizli sözümni.

Önceden kızlar kendi sevgilerine aşklarını bildirmek için onların verdiği mendilleri nakışlarmış.

Bardım yarem bağçasına, meyvalık, narlık,

Kordım yarem ellerinde nağışlı yavluk.

“Som Sırmadan”

Bu satırlarda meyve ve nar, sevgi sembolleridir.

“*Yalı kenarında zeytin ağacı*” adlı halk türküsünde zamanın hızla geçişi, önceden fidan olan ağaçların meyve verişini anlatılır.

Tiktigin fidanlar meyvaya toldı,

Birer birer saydıgın yedi yıl oldı.

Ceviz ise bazen saf genç kızın sembolü olabilir:

Çetlevik saña, koz maña,

Gelinçek saña, kız maña.

“Canay”

Kırım Tatar halk türkülerinde sembol olarak kullanılan şu ağaçları anmak mümkün: “*nar, kiraz, selvi, elma, kestane, çam.*”

Nar bazı medeniyetlerde cennet (altın) elması, bilgi ağacının meyvesi, mucizevi ilaç olarak kullanılır. Yunanistan’da ölüm; unutmama, bundan da başka Allah yemeği, ebediliğe ümit sembolü idi. Hıristiyanlıkta nar sembolü, İsa peygamberin gökten getirdiği hediye ile karşılaştırılır; nar, İsa peygamberin anası, Meryem’in amblemidir. (7, 369)

Rus halk türkülerinde ateş kanseridir; çünkü o “kırmızı”dır. (sevgi ateşi), Kırım Tatar halk türkülerinde ise ateş, nardır.

Gül tübünden keçerken,

Kene tüştüm aşka men

Bu ketim boyle ketirse,

Dostlar, yandım nara men.

“Şu Kelgen Kimniñ Kızı”

Bazı türkülerde nar; bahtsız sevginin yürek yakan ateşi ya da sevgiliye olan hasret sembolü olurken, diğer türkülerde nar; genç, saf, günahsız kız, sevgilidir.

Ay, var ketir, var ketir,

Kelmese yalvar, ketir,

Egilmegen budaktan

Tutulmagan nar ketir.

“Ay, Var Ketir”

Narın çiçek açışı, genç kızın ya da genç kadının güzelliğidir.

Çoğunlukla eski halklarda çok geniş yer tutan kutsal (ongun) ağaçlardan biri meşe idi. Meşe, eski insanları kendi kuvveti ve uzun ömrü ile hayrete düşürürdü ve insan yaşayışında önemi büyüktü. Türk halkları arasında, örnek olarak “eski Çuvaşlar” meşe toteminden yaratıldıklarına inanırlardı.

Çuvaşların türkü sözlerinde budaklı meşe; baba, erkek güzelliği, kavi ve de genç olan sevgilinin sembolü olarak işlenirdi. Budaklı ıhlamur ağacı, ana, genç kadın, kız sembolüdür.

Kazan Tatar türkülerinin tahlili şu neticeleri ortaya çıkardı: Bu türkülerde meşe, ıhlamur ağaçları pek faal değiller, onların sembolik anlam taşıdığı türkülerde asıllarına rastlanılmaz. (9, 39)

Kırım Tatar halk türkülerinde de bu ağaçlar faal değiller.

Kırım Tatar türkü sözlerinde selvi, bir sembol olarak kullanılmasa bile sık rastlanılır. Çoğu durumda türkü sözlerinde selvi; uzun boylu, latif delikanlı ya da kıza, yelden sallanan selvi ise kızın salına salına yürüyüşüne benzetilir.

Kazan Tatar halk türkülerinde elma; güzellik, narinlik, genç kızın sembolüdür. Çağdaş türkülerde ise anason elması sevgiliyle birleştirilir. Çuvaş halk şiirinde elma ve elma ağacının sembolleri genellikle soylar hakkındaki türkülerde karşımıza çıkıp ana-baba, soy-sop ve genç kızın sembolleri olarak kullanılır. (9, 39-40)

Kırım Tatar halk türkülerinde elma ağacı; Vatan, sevgi sembolü, elmalar, sevdalardır.

Kestane, türkülerde güvenli bir himayedir. Ağaçtan dökülen kestaneler sevgiyi anlatır. Çiçek açıp duran kiraz ağacı kızın beyaz teni, kirazın meyveleri ise kızın dudakları ile karşılaştırılır. “Kiraz dudakları dal gibi”, “kiraz gibi dudağı”, “kiraz dudak, al yanak”, bu ibareler Kırım Tatar türkülerinde sıkça bulunur.

Türkü sözlerinin tahlilinde bazen kiraz ağacı, yiğit; onun dalının ise sevdiği kız olduğu görülür.

Konma, bulbul,

Otme, bülbül

Kiraz dalında.

Sevdiğimi değiştirmem

Dünya malına.

“Konma bulbul”

Kiraz yemişleri güzel zamanları andırır.

Bazı durumlarda sembollerin karmaşıklaşması ortaya çıkar. Bu, insanın varlıklara bakarak yaptığı hareketleriyle ilgilidir. Mesela, ağaç meyvelerini ya da çiçeğini koparmak, budaklarını eğmek, sıyırmak, kırmak, ağacı kesmek, baltalamak gibi hareketler sembol olabilirler.

Araştırmalar sonucunda biz bir "İlahî"ye rastladık. Onun Kırım Tatarcasını bulamadığımız için Rusça varyantını veriyoruz.

Vicu kîparısı rubyat: çerez silu (Selvileri kestiklerini görüyorum,
güçlülkle)
Vışel ya iz doma, çut zıbrezçıl svet (Evimden çıktım, tan yeni ağarı-
yordu)
"Eto na polyane tömnüyü mogilu ("Tarladaki bu karanlık mezarı)
Poyüt dlya tebya," skazal mne Magomet. (Senin için kazıyorlar" dedi bana
Muhammed)*

(11, 376)

Ben, onların, kestiği servileri görürüm: Kuvvet boyunca o, evin dördünü bıraktı, "Açan karanlık mezarda bu onlar, senin için kazar" ancak ışığı, - bana Muhammed'i dedi.

Bu satırlarda selvi ağacı, ölüm sembolüdür.

Lirik türkü benzetmesinde bazen aynı anlamı bulmak zor olur; çünkü o psikolojik bir benzetmedir.

Meyve ya da dökülmek üzere olan ağaçların imajları ölüm; meşakkat, gam-kasavet ya da afet karşılığı olabilir.

Yel estikçe tökülür yaprak
Terekler kalır çır-çıplak.
İnsan ölgen soñ olur
Bir avuç toprak, ey, ey, vab, ey.
"Yel Estikçe Tökülür Yaprak"
Şu türmeniñ azbarında
Bir kuru terek
Şu türmede yatkanlarga
Çok sabır kerek.
"Şu Türmeniñ Azbarında"

Yeşerip ya da çiçek açıp duran ağaç; hayat, kıvanç, bereket, şifa, ana, güzel kız, sevgili anlamlarının sembolleri olabilir.

Ev aldında gul terek te
Yel eskende sallana.
Ustüne mingen bir kuşçık, ey, aruvım,
Yırlay, yırlay tavlana.
"Bostorgay"

Burada ağaç, kız; kuşçuk, yiğit sembolüdür.

* Çeviri için Yrd.Doç.Dr. Muvaffak Duranlı'ya teşekkür ederiz (akt.).

Kırım Tatar türkü sözlerinde fidan, filiz hakkında estetik düşünceler, insanın gençlik çağının çabuk geçtiği ile ilgili olan belli bir stilistik durgunluğu meydana getirir.

Sen bir taçe fidansın, myrskandaysın, ah,

Oñgan kulnıñ, başına kongandaysın.

“Ayday, ayday, ne ayday”

Bazı durumlarda bunlar öksüz, himayesi olmayan insan sembolü olur.

Bağçalarda aşılama,

Aşlamamı taşlama.

Daha yaşın küçüktür,

Ağlamaga başlama.

“Dagdan İndi Bir Kuzu”

Genellikle halk türkülerinde “fidan boylu” söz tamlaması sıkça karşımıza çıkıp insanın uzun boyu, latifliği, düzgünlüğü hakkında bilgi verir.

Gidene bak, gidene

Boyu beñzer fidane.

“Gidene bak, gidene”

Farklı bitkilerin yaprakları da sembol görevinde bulunabilirler. Taze, yeşil yapraklar; kıvanç, şans, sevgi, şifa sembolleri olarak kullanılırken sararmış, solmuş, kurumuş, dökülmüş yapraklar; afet, gözyaşı, azap, mahsunluk sembolleri görevindedir.

Verdiñ maña bir top gul

Yeşildir yaprakları

Kırmızı gullere beñzer

Yaremniñ dudakları.

“Bir Top Gül”

Uzun selbi yaprakları

Tökülmege başladı

Çubukçınıñ sarayları, oy, oy, oy

Sökülmege başladı.

“Çubukçı”

Çoğu halkın geleneklerinde “yer”, “toprak”, bütün bitkiler, genel hayatın anası olarak gösterilir.

Tarla (aynı bitkiler gibi); canlı hayvan, evlat bekleyen hamile kadın ya da ölmüş evladının mekânı olan kabir gibi düşünülür.

Bereket, zenginlik, yeni hayat, ebedilik, bütün bitkilerin ifadesi olur, onları kullanma gelenekleri hakkındaki konulara da rastlanır. (7, 369)

“Bağ” sözü ebedî hayat ve bereket gayesinin sembolü olarak görülür.

Kırım Tatar halk türkülerinde bitki dünyasının ana karnı imajını dağ, bağ, bahçe, bostan, çimenlik, çayır, çöl, ormanlar teşkil eder.

Türkü sözlerinin tahlili şunları gösterir. Türkü sembolizasyonunu, konunun tamamını göz önüne alarak iki esas gruba ayırmak mümkün: şans sembolleri ve şanssızlık sembolleri.

İlmî çalışmamızda biz bitki dünyasının böyle şans sembollerinin örneklerini ortaya koyduk: gül ve onun çiçeğinin açması, meyve ağaçları ve onların çiçek ve yemişleri (elma, nar, kiraz, kestane, zeytin, üzüm).

Ağaç ve çiçeklerin kurumuş, solmuş, sararmış, dökülmüş, kesilmiş, koparılmış, kırılmış ve diğer bitkiye zarar verici, olumsuz durumları; horluk, ayrılık, ölüm, afet, azap, mahsunluk sembolleri olma görevi üstlenirler.

Direklerde olan yaprak, ener yere olur toprak,

Koşüme bir avuç toprak dolunca severim seni.

“Severim Seni”

Lirik halk türkülerinin içerikleri göz önüne alındığında şanssızlık sembollerinin şans sembollerinden üstün geldiğini kaydetmek gerek.

Halk türküsü, halkın duyguları, düşünceleri, fikirlerini içinde barındırarak, onun çeşitli faktör ve olaylarla ilişkisini korumaktadır. Bunun için de onda sembolik imajların kullanılmasına oldukça sık rastlanır.

KAYNAKLAR

1. F. M. Aliyeva, *Antologiya krımskoy narodnoy muzıki*, Simferapol: Kırımçpedgiz, 2001.
2. Yeremina V. İ., *Poetiçeskiy stroy russkoy narodnoy liriki*, L : Nayka, 1978.
3. R. T. Sultanbekov, *Krımskotatarskaya simbolika*, Simferapol, 2002.
4. İ. Bahşış, E. Nalbandov, *Kırımtatar halk yırları*, Akmesic: Tavriya.
5. Lazutin S. G., *Poetika russkogo folklorı: Uşebnoe posobiye*, 2-e izd., ispr. İ do, M.: Vişş. şk, 1989.
6. Lazutin S. G., *Russkiye narodne lirıçeskiye pesni, çastuşki i poslovitsı*, M.: Vişş. şk, 1990.
7. “Mifi narodov mira”, V 2-ht, M.: *Sov. Entsiklopediya*, 1987.
8. Sidelnikov V.M., *Poetika russkoy narodnoy liriki*, M.: Uçpedgiz, 1959.
9. İ.İ. Nadirov, *Tipologiya tatarskogo folklorı*, Kazan: (Master Layn) 1999.
10. Şerfedinov Ya., *Yangıray kaytarma*, Taşkent, 1990.
11. Şuf V. “Kırımskiye stihotvoreniye”, *Pesni Kırımskih tatar*, İzd-e 2-e, pod.-SP6: Tipografiya A. Porohovtsikova, 1898.